

Payba Maniisto

din Mali Tiri Ghana

Payba Manifesto din Mali Tiri Ghana

The Women's Manifesto for Ghana
Copyright © 2005, The Coalition on the Women's Manifesto for Ghana
(Hosted by ABANTU for Development)

ISBN No: 9988-643-05-5

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording or otherwise, without the prior permission of the Copyright holder and the Publisher.

Design and Layout: The Design Workshop, Accra, Ghana.

Tel.: +233-21-229181

Printing: Combert Impressions, Accra, Ghana. Tel.: +233-21-240557

Published in Ghana

by

The Coalition on the Women's Manifesto for Ghana,

c/o ABANTU for Development

P O Box KD4, Kanda, Accra, Ghana-West Africa

Tel.: 233-21-246495

Fax: 233-21-246496

E-mail: abantu@ghanatel.com.gh

rowa@abantu.org

Website: www.abantu.org

Lahabali Din Be Di Puuni

TUULI	3
LAHABALI PILIGU	6
1. Payba Bomma ni Nyamma Kpaɔsibu	8
2. Payba mini Tingbani	15
3. Payba Bichisuɔ ni Zalisi Soya Lebɔinsim	21
4. Payba Politisa Tuma ni Saawara Layimɔbaai	30
5. Payba, Maɔsulinsi Bichigu Yiko mini Zalisi	35
6. Yulizem mini Gaɔbu din Jendi Tingbani Taada	41
7. Payba mini Lahabaya tumaduri	49
8. Payba, Zaba-zaba mini Suhudoo	54
9. Payba ban bori Soɔsim Din Niɔ Kamaata	59
10. Tumaduri ban mali Yiko ni be Kpaɔsi Payba Maɔsulinsi	63
Cheliya Ka Ti Yin Zani Ninmohi	73

TUULI

POLITIISA NIYA GBAŊ

Payba Zalisi niya bee Manifesto nyela be politiisa Zalisi niya din wuhiri yelmuysira din paai Ghana payba ka di bori soya ni di lihi di zuyu. Di sabmi n - jendi di ni zaŋ lala yelmuysira ŋɔ n-niŋ m-baga ka shem ka ninmɔhi kani, ka payba kalinli bi yayi lala tingbani biehigu soya polo, balantee be ni bi kpaŋsiri be chaŋ ti kpe politiisa tuma ni zalisi kpa n - zali. Lala ŋɔ wuhiya ka dama yelmuysira sheŋa din paai payba ŋɔ, tuya ni di zaŋ ninmɔhi n - lihi be niya ni tiehi suma zuyu, ka be tooi mali zaashehi tingbani biehigu soya puuni.

Lala niya ŋɔ palibu wuhiya ni di tuya ni payba ŋɔ zini gbaai saawara n-yihi be yelmuysira polo ni ka di tooi gbaai payba mini dabba biehisuma ka gaŋbu bee yulizem kani tingbani lebginsim bon-gbaai ni. Yaha, lala Manifesto ŋɔ yen kpaŋsi la payba yelmuysira Piibu-piibu din yen niŋ 2004 yuuni ŋɔ ni din be tooni ka baŋsi sokam dintu ni payba ni dabba mali yiko shem ka gaŋbu bee yulizem kani. Ka tooi zaŋ lala yiko gahinda n-bon gbaai be taba ka be zaŋ be vootibu m-piigi ban chani Jina tobu duu bee Paliment mini Distrikt Asemblinima, Di kpalinkpaa nyela din ni che ka laydibo ni niŋmantali kpaŋsi politiisa tuma polo ka che n-zahim be tieha din jendi payba, ka Payba Manifesto ŋɔ ni wuhi shem.

Ze n-gama zuyu tumaduu yuli booni ABANTU for Development, ban niya nyemi ni be kpaŋsi payba lebginsim biehigu soya n-daa zali di tampuyli ka di doli la Afrika tingban sheŋa ban puŋ kpe lala niya puuni. Ban pahi dini n-nye Uganda, Botswana, Tanzania, South Africa, Zambia mini Nigeria. Baŋsim sheli di ni nya tingbana ban kpaŋsi li wuhiya ni:

- Lala Manifesto ŋɔ tooi layim ban mali lala niya ni tiehisuma.
- Ni payba layingu balibu n-su di yiko.
- Di bi jendi Politiisa layingu sheli.

- Ka lee zaŋ tingbani yelmuysira zaa, di zalisi mini politiisa soya tum tuma.

Yelikpeeni din be Manifesto ŋo puuni

Yelikpeeni din be Manifesto ŋo puuni nyela payba kalinli ni bi yayi lala Gɔmnanti tuma puuni, be ni kɔŋ azia sheŋa din ni kpaŋsi be biehisuŋ, ka fara n kuli nye be dini balantee din jendi be dalaafee kaman payba ban kɔŋdi be nyevuya bi'doyim saha. Din lahi nye talahi Manifesto ŋo puuni nyela fitiina mini gaŋbu bee yulizem din jendi payba ka di zaŋ li dalim taada mini fitiina. Yelmuysira din jendi nandamba, pakoya, paykpamba, mini ban doyi ka ka doo yili nyela ban biehiŋu niŋ muysigu, ninsabgu ni fitiina, zaba-zaba puuni. Lahabali tiriba ni sabriba, Zalisi mini tuma duri din ti lala yiko ŋo ni be kpaŋsi payba biehisuŋ soya tula vihibu ka di tooi lihi tayi di tuma soya dolibu.

Layingu Balibu pam mali gbaal soya.

Pɔi ka Manifesto ŋo ti mali gbaai, layingu balibu pam n zini gbaai saawara ka be ti yerda ni kpamli fasara din jendi payba yelikpeeni. Ka lala maa daa pili June 2003 n-ti kpa Dizemba 2003 yuuni la. Ban daa pahi saawara malibu ŋo puuni n-nye payba layingunima, NGO's ban ze be gama zuyu mini layingu balibu ban zi boba ni yaya zuyu; Distrikt Asempli: payba (ban kalinli yiysi 180) ka be yi la boba 110 tingbani ŋo puuni; Lahabali tiriba ni Sabriba n-ti pahi Politiisa Paatinim tumba. Saawara ŋo gbaaibu nyaŋa, Ban labi Sabi mini Ban Vihi ka Lihi ka Tuma maa mali gbaai Komitiinima daa nyela payba ni dabba ban nye asanzali nirba be ni paai sheba ni sabi ka wuhi lebginsim din ni kpaŋsi lala Manifesto ŋo. Ka lala layim gbaai saawara ŋo lebi dantaliga n-ti ban daa tuui sabi Manifesto ŋo maa.

Din kpuyi Febɔri 2004 yuuni ŋo n- ti paai April 2004 layingu buta (3) n- daa zini lihi ka sabi Manifesto ŋo. Ka di nyaŋa, di zaŋ lala buku n-chaŋ gili tingbani boba ni yaya zaa April – May 2004 yuuni ŋo, baŋsim yeligibu ni pahibu zuyu n-ti nirba pam ka di naan yi polo ni. So'sheŋa din daa kpuyi ŋo che ka Payba Manifesto ŋo layim kpala layingunim ban sayiti taba kaman, NGO's bee ze n- gama zuyu tuma duri ka di ni niŋ be zaa anfaani, n-ti tabli gɔmnanti mini di tuma duri (MDA's), Politiisa Paatinima mini Zalikpana tumaduri.

Manifesto ŋo Dantalsi

Payba Minifesto ŋo nyela yelikpeeni piligu din gbubi dantalsi (10) pia n-jɛndi din do gbunni ŋo:-

- Payba Bomma ni Nyamma kpaŋsibu.
- Payba mini Tingbani.
- Payba Biehisuŋ mini Zalisi Soya Lebgingim.
- Payba Politiisa Tuma, Saawara Layingbaai mini biehiŋu soya.
- Payba, Yiko Biehisuma ni Zalisi.
- Yulizem mini Gaŋbu din jendi Tingbani Taada.
- Payba mini LahabayaTumaduri
- Payba, Zaba-Zaba mini Suhudoo.
- Payba ban bɔri sɔŋsim Gahinda.
- Tuma duri ban nya yiko ni be kpaŋsi Payba yiko biehisuma.

Yaylikam piligu jendila di vihi baŋ payba ni dabba yelimuysira ka zaŋ so'sheŋa dintu ni gɔmnanti politiisa-paatinim, mini MDAs dola ka di tuyila sɔŋsim dintu kamaata Saawara ŋo yi mali layingunim ban tu kamaata, yela baŋsibu din jendi payba ni dabba, payba layingunima, ban ze be gama zuyu bee NGO's mini layingunim kaman TUC, GNAT mini GRNA, Manifesto ŋo sabbu ni, yerda pam beni ni di nyela din ni tooi kpaŋsi payba biehisuma ni sɔŋsim tibu n-ti sokam tingbani ŋo puuni.

LAHABALI PILIGU

Ti nim payba ban yi Ghana ɔ̄ rijin (10) pia, n-yi balibu bobli, tuma balibu ka ti yuma woligi taba, bundamba mini faranima, tarimba mini nanima.

Ka tooi layim gbaai saawara 2003 yuuni la June n-ti kpa May 2004 ni di vihi ban payba biebigu soya Ghana, Ka di nyela din jendi bomma ni nyamma din woligi ka tahi ganbu ni naribu dunia neenkohigu ni di dabu soya, Ghana mini Afrika tingbana din pahi puuni.

Ka suhupielli kani laydibo biebigu soya nyaan labsibo, fara maan kpan̄si, ka ti yaa zaa bela tin̄duya ni sōnsim bee kunzoo tibu, ka tin̄duya maa n-su ti layidibo soya ka ti saȳti ba lala. Ka lala che ka ti tin̄bitali laydibo soya z̄ m-borigi ti ni saȳiti "Structural Adjustment Programmes" Afrika ɔ̄ yuun pishi na anu din gari ɔ̄,

Dabiem din ka buysibu kaman zaba-zaba, dorti mini sanzali din tabli Afrika balantee Afrika Wulinluhili, mini soojenim n̄men paai Gomnanti, bi saȳiti taba dunia boba ni yaya zaa,

Lahaziba din jendi fara din ka nmali ni muysigu biebigu, ka di nariti ka yihiri daadama ban be tin̄kpan̄si, mini fon-bihi ka fara mali ba, ka be pam nyela payba, Dabiem ni nandahima din jendi bi'doyriba mini bilieri nyevuya yihibu din birgi zalisi.

Boliyoli sheli din woligi demokratia soviela, ti politiiasa tuma soya, di zaa yoli ni payba zoi gari tingbani ɔ̄ pargili bee 50% kalinli, ka tooi tiri sōnsim din nin̄ kamaata, be kukoya bi du baa,

Ka fitiina din che ka dabba konko ban mali ban̄sim ni yiko tooi jendi su tingbani ɔ̄ lebginsim soya, ka di bi doli demokratia ni biehisun̄ din kpan̄siri payba yiko ni tin̄bitali,

Ka di nyela muysigu, Ghana gomnanti ni bi doli so'shega 1992 Tingbani Fukumsi Zalikpana ni wuhi, bee "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) mini di saȳiti Beijing Declaration and Platform for Action layingunim la mini tin̄duya ni layingunim din kpan̄siri sokam biehisuma, ka lala zin̄chili ɔ̄ labsi sokam biehisun̄ nyaan̄a,

Ka lala bi pali niya ɔ̄ che ka payba nya muysigu dama be ziri zi'tibsa, ka be bomma ni nyamma n̄meri salim ɔ̄, ka di che ka nirba biehisun̄ ni lebginsim labi nyaan̄a, Di zaa yoli ni ti biebigu soya woligiya, ka ti pa layingu yini, Ghana ɔ̄ payba zaa nyari la boli yoli ni ganbu be niya ni tieha puuni, ka di nin̄ yerda kaman ti yelmuyisira b̄ n-gbaai ɔ̄ nyela din zi Ghana payba ni dabba zuyu n-ti tabli Afrika, ka di tooi zan̄ lala arizichi ɔ̄ tum tuma ka sokam di di d'anfaani,

Ka saȳiti ni duniayili payba zaa balantee Ghana payba mini be layingunim n-tiri lala sōnsim maa ni di kpan̄si be biebigu mini layingunim lebginsim,

Ka di nyela ti yi zan̄ ti kpalanzuya n-gbuni taba, ti ni tooi tayi payba, dabba, mini bibihi biebigu, ka sokam nin̄ yim biebigu kam puuni.

Ka ti man̄man̄a kpan̄man̄sim din doli tingbani lebginsim jenda, lebi din tahiri Ghana tingbani politiisa mini bomma ni nyamma lebginsim na.

Ka saȳiti ni Payba Manifesto ɔ̄ nyela din ni layim payba mini dabba zaa ka di tahi tingbani lebginsim soya na.

Ti layim zan̄ ti ti man̄a ni suhuyini ni ti ni tuhi fa, man̄sulinsi, demokratia, suhudoo mini yim biebigu layingukam. Dimb̄ɔ̄ zaa che ka ti saȳiti ka deei Payba Manifesto ɔ̄ ni di zan̄ tum tuma ka sokam biebigu nye yim Ghana.

Ti booni gomnanti mini tuma duri din pahi, politiisa paatinim mini layingunim ni ban gba saȳiti ka deei lala Manifesto ɔ̄ ka di zan̄ li tum tuma.